

De barden en hun klassieken

Lauran Toorians

Dat de Welse barden in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd, net als hun Ierse en Schotse collega's, een gedegen opleiding kregen, is algemeen bekend.¹ Met name uit Ierland en Schotland zijn enkele beschrijvingen van de bardische training in de late zeventiende en de achttiende eeuw erg bekend geworden.² Dat de poëzie van vroegere voorgangers en de tradities over de vroege middeleeuwen in die opleiding een belangrijke rol speelden, is overduidelijk. Verwijzingen naar helden en vorsten uit het zogenaamde Oude Noorden – de Britse vorstendommen in het huidige grensgebied van Engeland en Schotland – zijn legio en vaak behoorlijk stereotiep.

Tristis est aula – Stauell (...) ys tywyll

Interessanter is het dan ook om (vrijwel) letterlijke citaten uit ouder werk terug te vinden. Wanneer dat lukt, kunnen we namelijk precies zien welke 'klassieken' de dichter kent en hoe hij daarmee omspringt in zijn eigen werk. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan vond ik bij de Welse auteur Rhigyfarch (1056-1099), die rond 1094 een treurdicht schreef over Ceredigion (Cardigan), een landstreek die toen juist zware verwoestingen had geleden door de Anglo-Normandiërs. Rhigyfarch was strikt genomen geen bard. Hij was een zoon van de geleerde bisschop Sulien van St Davids en was zelf tijdens zijn werkzame leven verbonden aan de kerk van Llanbadarn Fawr (bij Aberystwyth), die toen een centrum van geleerdheid was en waaraan ook een scriptorium was verbonden. Zijn belangrijkste werk is het *Vita Davidis*, het 'Leven van St David' dat later ook in het Wels werd vertaald.³ Als omschrijving voor de verlatenheid van het hof van Ceredigion, gebruikt Rhigyfarch in zijn treurdicht de frase *tristis est aula* ('somer/triest is de hal').⁴ In de context van zijn gedicht is dat een vrijwel letterlijke vertaling van de al even effectieve regel *Stauell gyndylan ys tywyll heno* ('duister is de hal ('het hof') van Cynddylan vannacht') uit de zogenaamde *Canu Heledd*, een gedichtencyclus die wordt gedateerd in de negende eeuw (maar die ook tiende-eeuws kan zijn). In *Canu Heledd* ('het lied/de liederen van Heledd', een legendarische prinses uit de vroege zevende eeuw) bevindt zich een reeks *englynion* – compacte, drieregelige strofen (het enkelvoud is *englyn*) – waarvan de eerste drie beginnen met deze regel. De overige dertien *englynion* openen met een variatie op deze zelfde regel, wat aan de hele reeks een indrukwekkende soberheid verleent.⁵

We mogen hieruit mijns inziens niet alleen concluderen dat Rhigyfarch bekend was met *Canu Heledd*, maar ook dat in zijn ogen de verwoesting van Ceredigion net zo dramatisch

¹ Een eerdere versie van dit artikel verscheen onder dezelfde titel in de *Medelingen van de Stichting A.G. van Hamel voor Keltische Studies* 7 (1997) 76-78. De noten zijn hier niet aangevuld met sinds 1997 verschenen literatuur.

² Zie hierover vooral het essay 'Bardic Poetry' (met lange citaten van de bronteksten) door Osborn Bergin, als inleiding opgenomen in zijn *Irish Bardic Poetry. Texts and translations, together with an introductory lecture* (Dublin 1984). De belangrijkste beschrijvingen zijn die in de *Memoirs of the Marquis of Clanricarde*, gepubliceerd in 1722, en die door Martin Martin, *A Description of the Western Islands of Scotland* uit circa 1695 (eerste druk Londen 1698). De werken van Martin Martin werd onder de genoemde titel herdrukt in Edinburgh 1994. De beschrijving staat in deze herdruk op pp. 176-177.

³ J.W. James, *Rhigyfarch's Life of St. David* (Cardiff 1967); D. Simon Evans, *The Welsh Life of St David* (Cardiff 1988).

⁴ Tekst in *Studia Celtica* 8-9 (1973-'74) 90.

⁵ Jenny Rowland, *Early Welsh Saga Poetry; a study and edition of the Englynion* (Woodbridge 1990) 431-433 en 484-485; zie p. 389 voor de datering.

was als de teloorgang van het uitgestrekte vroegmiddeleeuwse vorstendom Powys, dat al in de zevende eeuw grotendeels in Angelsaksische handen kwam.

Gruffudd ab yr Ynad Coch

Een lang gedicht dat een aantal (bijna) citaten bevat is wel degelijk het werk van een echte bard. Het is de elegie voor Llywelyn ap Gruffudd, geschreven door Gruffudd ab yr Ynad Coch. Llywelyn sneuvelde bij Irfon Bridge op 11 december 1282 en deze indrukwekkende elegie is het enige gedicht dat met volledige zekerheid op naam staat van Gruffudd ab yr Ynad Coch ('G., de zoon van de rode rechter').⁶ De strijd waarin Llywelyn ap Gruffudd omkwam, vond volgens de traditie plaats na een min of meer toevallige ontmoeting van de vorst met achttien Engelse tegenstanders.

De voorbeelden van citaten die ik hier geef, vielen mij op bij het maken van een vertaling van deze elegie (zie hieronder) en het is beslist niet uitgesloten dat een meer gerichte zoektocht in de tekst meer gevallen zou kunnen opleveren. In regel 18 gebruikt Gruffudd de woorden *angau angen* in een regel met de betekenis 'mijn *nood* is het te rouwen voor de *dood*'. Dit kan niet anders zijn dan een citaat van Taliesin, die deze woorden gebruikt in de afsluiting (een soort refrein) die in maar liefst zeven van de twaalf overgeleverde gedichten van Taliesin voorkomt:⁷

Ac hit ni vallwyf hen
ym dygyn *agheu aghen*.
ny bydif ymdirwen
na molwyf vrfoen.

En totdat ik onderga in ouderdom
in de wrede *noodzaak van de dood*
zal ik niet van vreugde vervuld zijn
als ik Urien niet prijs.

Gruffudd identificeert hier dus zichzelf met Taliesin (een van de vroegste met name bekende Welse dichters; traditioneel gedateerd circa 600), en zijn vorst met de legendarische Urien. Vooral deze laatste vergelijking wordt betekenisvol wanneer hij later in het gedicht Llywelyn identificeert met Arthur en diens vader Urien als *Pen dragon* ('drakenhoofd').

Later, in regels 51 en 61, vinden we een citaat uit opnieuw *Canu Heledd* en een soort parafraze van een regel uit *Canu Llywarch Hen*. Het citaat luidt *gwaed am draed* ('bloed aan voeten') en is bijna letterlijk de slotregel uit het tweede *englyn* in de cyclus *Y dref wenn* ('Het witte dorp') uit de negende eeuw. Opnieuw betreft het hier een frase waarop in de vijf 'strofen' van *Y dref wenn* enkele malen met groot dramatisch effect wordt gevarieerd.⁸ Regel

⁶ De Welse tekst is uitgegeven in Thomas Parry (ed.), *The Oxford Book of Welsh Verse* (Oxford 1962) 45-49. Engelse vertalingen in o.m. Gwyn Jones (ed.) *The Oxford Book of Welsh Verse in English* (Oxford 1977) 31-33; Tony Conran, *Welsh Verse* (Bridgend 1986) 161-164; en (in proza) Kenneth H. Jackson, *A Celtic Miscellany; translations from the Celtic literatures* (Harmondsworth 1971) 229-231. Een belangrijke eerdere editie (met Franse vertaling) is die van J. Vendryes in de *Revue Celtique* 50 (1933) 143-165 (+ 412-413). Zie ook Ann Matonis, *Studia Celtica* 14-15 (1979-'80) 188-192. Mijn Nederlandse vertaling werd gemaakt als appendix ten behoeve van het artikel van Piet Avonds, 'Koning Artur en de koning van Aberffraw: twee Keltische vorsten in Brabant in de middeleeuwen' in Lauran Toorians (red.), *Kelten en de Nederlanden van prehistorie tot heden* (Leuven 1998) 89-103 (vert. 101-103).

⁷ De tekst van het 'refrein' kent enkele geringe variaties in de tekst. Het gegeven voorbeeld is afkomstig van het vierde gedicht in de editie van sir Ifor Williams, *The Poems of Taliesin*. Mediaeval and Modern Welsh Series 3 (Dublin 1975) 4-5. De vertaling is hier overgenomen uit Peter Schrijver & Lauran Toorians, *De oudste Keltische poëzie; een bloemlezing* (Leiden 1986) 34-35.

⁸ Rowland, *Early Welsh Saga Poetry*, 436 en 487; tekst en Nederlandse vertaling in Schrijver & Toorians, *De*

61 luidt (*Oerfelawg*) *calon dan fron o fraw* ‘het hart (huiverend van) angst in mijn borst’. Er zijn verschillende oudere versregels te vinden die hierin doorklinken, maar mijn associatie verloopt hier vooral via de klank en leidt me naar de beroemde regel uit het gedicht waarin Llywarch Hen bezingt hoe hij het hoofd van zijn gevallen heer Urien van het slagveld draagt: *Ac ar y vronn wenn vran du* ‘en op zijn witte borst een zwarte raaf’.⁹ Indien ook Gruffudd ab yr Ynad Coch deze associatie voor ogen stond, verhoogt dit de huivering die in deze regel wordt uitgedrukt aanzienlijk en bevat zij tevens opnieuw een verwijzing naar Urien.¹⁰

Een extra argument voor deze associatie vind ik in het feit dat Gruffudd even later vijftien regels lang speelt met het beeld van het ‘hoofd’ en met de verschillende betekenissen die het Wels (net als het Nederlands) voor dat woord heeft. Hij opent dit deel in regel 86 met de woorden *gadael pen arnaf heb ben arnaw* ‘(Een geringe gunst ...) mij wel een hoofd te laten, maar hem niet’. Deze regel kan in geen enkel opzicht worden beschouwd als een citaat van Llywarch Hen, maar kan onmogelijk zijn gemaakt zonder daarbij deze negende-eeuwse *englynion* in gedachte te hebben. In meen dan ook te mogen concluderen dat Gruffudd ab yr Ynad Coch de werken van Taliesin, Llywarch Hen en Heledd goed kende en er zowel (bijna) woordelijk als door middel van associaties naar verwees.

In 1933 publiceerde de Franse keltoloog Joseph Vendryes een zeer gedetailleerde metrische analyse van dit gedicht, en bijna een halve eeuw later bestudeerde zijn Amerikaanse collega Ann Matonis het in evenveel detail vanuit retorisch perspectief.¹¹ Beiden kwamen tot de conclusie dat de regels 61-62 in deze elegie een uitzonderlijke plaats innemen. Matonis merkt hierover op, dat *this is the still point in the center of the storm*. Wat beide auteurs ontging – of wat zij in elk geval nergens expliciet vermelden – is dat we hier precies halverwege de tekst zijn. Deze passage verdeelt de elegie exact in twee gelijke helften. Voorzover mij bekend, zijn dergelijke ‘mathematische’ eigenaardigheden nooit eerder gevonden in gedichten in enige Keltische taal.¹² Toch lijkt mij dit hier geen toeval te zijn, daarvoor is de hele compositie van dit lange gedicht te doordacht en weloverwogen. De vraag dringt zich dan ook op of we hieruit ook mogen concluderen dat Gruffudd ab yr Ynad Coch zijn werk op papier componeerde, en of we deze conclusie dan eventueel ook naar zijn collega-barden zouden mogen extrapoleren.

Gruffudd ab yr Ynad Coch (fl. c.1280)

Elegie voor Llywelyn ap Gruffudd

Kil hart in een bekleemde borst, treurend
om een koning, eiken deur, van Aberffraw.
Glanzend goud werd door zijn hand geschonken,
een gouden diadeem waardig was hij.
Gulden hoorns van een goudvorst krijg ik niet - vreugde
van Llywelyn; voor mij geen genereuze gewaden-gift.
Wee mij, om een heer, een onberispelijke havik,
wee mij, voor de tegenslag die hem terneersloeg.

oudste Keltische poëzie, 48-51. Dat de citaten nooit helemaal letterlijk zijn, komt natuurlijk ook doordat zij werden ingepast in een nieuwe metrische context.

⁹ Rowland, *Early Welsh Saga Poetry*, 420 en 477; Schrijver & Toorians, *De oudste Keltische poëzie*, 46-47.

¹⁰ Weliswaar is deze historische Urien niet dezelfde als de vader van Arthur, maar in de tijd van Gruffudd ab yr Ynad Coch was dit onderscheid niet langer helder.

¹¹ Vgl. noot 6.

¹² Een overbekend voorbeeld van een lang gedicht in het Nederlands waarin de tekst op symbolisch-mathematische basis is ingedeeld, is de Middelnederlandse *Beatrijs*.

Wee mij, voor het verlies, wee mij, voor het noodlot,
wee mij, voor het horen over zijn verwonding.
Schuilplaats van Cadwaladr, scherp-borende bijstand,
een jongeman, rood zijn speer, een goudgevende stafdrager.
Hij heeft rijkdommen rondgestrooid - elke winter
kleedde hij mij met zijn eigen gewaden.
Kuddenrijke heer, niet langer leidt ons zijn hand;
het eeuwige leven biedt hem verblijf.
Mijn woede over de Engelsen voor het leed mij aangedaan,
mijn nood is het te rouwen voor de dood.
Mijn deel is het, met goede reden, om tegen God
tekeer te gaan, die mij hem ontnomen heeft.
Mijn deel hem te prijzen, rusteloos en luid,
mijn deel om hem voortaan lang te herinneren.
Mijn deel is het levenslang te klagen om hem;
want mijn deel is het leed, mijn deel het wenen.
Een heer heb ik verloren, ik die doodsangst verliest,
een heer uit een vorstenpaleis werd door mensenhand gedood.
Een heer, oprecht en gerecht - hoor mij,
hoe luid ik weeklaag; ach wat een klacht!
Een heer die doorging tot achttien sneuvelden,
een nederig heer, neergelegd nu.
Een heer, dapper als een leeuw zijn land leidend,
een heer, verlangend naar vernietiging.
Een succesvolle heer; totdat hij Snowdonia verliet
durfde geen Engelsman hem prikkelen.
Een heer - het maken van een stenen dak overheerst Wales -
uit het geslacht dat recht heeft op Aberffraw.
Heer Christus, hoe bedroefd ben ik om hem,
Waarachtige Heer, schenk hem verlossing:
van de harde zwaardslag die hem overviel,
van de lange zwaarden die hem terneerdrukken
van de wonde van mijn leider die mij doorboorde,
van het horen van de uitputting van Bodfaeo's vorst.
Een volmaakte jongeman werd gedood door de hand van de vijand,
volmaakt de voorvaderlijke eer die hij voortdroeg.
Kaars voor koningen, machtige leeuw van Gwynedd,
een zetel van eer, er was behoefte aan hem,
door de dood van Brittannië, beschermer van Cynllaith,
door het doden van de leeuw van Nancoel, Nanco's pantser.
Menige traan stroomde snel over een wang,
menige flank was rood met diepe striemen;
menige voet bebloed na de steekpartij;
menige weduwe weende om hem;
menige diepe gedachte dwaalt af;
menige zoon zonder vader na diens vertrek;
menige woning besmeurd nadat het vuur zijn weg ging,
en menige plek een woestenij door gindse plundering.
Menige bittere schreeuw zoals er was in Camlan,
menige traan over een wang na de val.

Met mijn steun weggemaaid, goudgevende aanvoerder,
met de dood van Llywelyn verdween mijn verstand.
Het hart huiverend van angst in mijn borst,
verdroogde verlangens als dorre takken.
Zien jullie dan niet de weg van de wind en de regen?
Zien jullie dan niet dat de eiken in gevecht zijn?
Zien jullie dan niet hoe de zee het land slaat?
Zien jullie dan niet hoe de waarheid zich opmaakt?
Zien jullie dan niet hoe de zon zeilt door de hemel?
Zien jullie dan niet hoe de sterren gevallen zijn?
Geloven jullie dan niet in God, dwaze mensen?
Zien jullie dan niet hoe de aarde is uitgeleefd?
Ach God, de zee zal toch niet het land overstijgen tot u?
Wat wordt ons gelaten om aan vast te houden?
Er is geen plaats om te vluchten uit de greep van de angst;
er is geen plaats om te wonen - wee het wonen!
Er is geen raad, geen sluiten of openen,
geen weg om te ontsnappen; trieste, wrede raad.
Elke lijfwacht was hem waardig,
elke strijder hield stand onder hem,
elke dappere man zwoer bij zijn hand,
elke heer, elk land was zijn eigendom.
Elke landstreek, elk dorp wordt binnengedrongen;
elke familie, elke stam is gestruikeld;
elke zwakkeling, elke sterke, behouden door zijn hand;
elk kind in zijn wiegje is aan het wenen.
Een geringe gunst - waarom ik bedrogen werd -
mij wel een hoofd te laten, maar hem niet.
Hoofd dat gedood haat van zijn angst ontdeed;
hoofd dat gedood opgeven het beste maakte.
Hoofd van een strijder, hoofd van lof voor altijd,
hoofd van een draak, een drakenhoofd was op hem.
Mooi hoofd van Llywelyn, gehard door vrees voor de wereld,
een ijzeren paal doorsteekt het.
Hoofd van mijn heer, kwalijke pijnen kwellen mij;
hoofd van mijn zwijgende ziel, het zijne.
Hoofd dat werd gewaardeerd in negenhonderd landen
en op negenhonderd feesten recht had.
Hoofd van een heerser, zijn hand strooide ijzer,
hoofd van een trotse heerser-valk die een bres slaat.
Het hoofd van een onbevreesde, heersende wolf had hij.
Hoofd van hemelse heersers, Hij beschermde hem.
Gezegende koning, overkoning, steun van gezegend gezelschap
dat vocht voor de weg naar Llydaw [Bretagne].
Waarlijk koninklijke koning van Aberffraw,
moge het gezegende land van de hemel het zijne zijn.